

Žodžio „getas“ vartosena liberalioje išeivijos aplinkoje

Įvadas. Turbūt kiekvienam yra tekę išgirsti perfrazuotą vokiečių filosofo Theodoro Adorno posakį, kad „Rašyti poeziją po Aušvico yra barbariška“. Daugeliui taip pat yra tekę girdėti apie mažus lietuviškus getus JAV. Kyla klausimas, ką galėjo reikšti sąvoka „getas“ žmonėms, mačiusiems, kas nutiko getams Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais? Ką tai galėjo reikšti jaunesnei kartai, gimusiai jau po karo ir ne Lietuvoje?

Aišku, šiuo atveju nesinori teigti, jog getas buvo siejamas išimtinai su įvykiais vykusiais Lietuvoje. Juk pats žodis nešė prasmę jau daug anksčiau nei prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Be to, JAV galime laikyti pliuralistine aplinka, kurioje greta lietuvių atsinešto geto suvokimo egzistavo ir daugelis kitų geto suvokimų. Kad lietuviškoje diasporoje, kalbant apie getą nebuvo pamiršta lietuviškoji patirtis parodo Andriaus Stolarovo tekstas¹. Tačiau šiuo atveju mums įdomesnis yra pačių sąvokų vartojimas, nes kalbama apie lietuvių, negrų ir kitokius getus. Vadinasi, vartojamos žodžiai, kurių prasmė iš praeities ateina vienokia, tačiau pavartojus kitame kontekste jie įgauna naujas prasmes.

Būtent tokių prasmių paieška šiame darbe ir bus bandoma užsiimti. Kaip jų ieškota? Skaityti „Metmenys“, kaip liberalios minties leidinys. Jo pasirinkimą nulėmė ir dar keletas aplinkybių – pirma tai kaip skelbta antraštėje iki 1974 m. jis vadintas „jaunosios kartos kultūros žurnalas“, kas vėlgi leidžia galvoti apie šios sąvokas perėmimą kartos asmenų, kurie holokausto metu dar nebuvo gimę arba buvo tik maži vaikai. Be to, šio leidinio pasirinkimą lėmė ir tai, kad jis skaitmenizuotas pakankamai kokybiškai, kad jame būtų galima atlikti skaitmenizuotą paiešką. Deja, kito liberalaus leidinio „Akiračių“ skaitmeninė kopija netiko kompiuterizuotai paieškai, todėl dėl laiko trūkumo, šio leidinio buvo atsisakyta.

Reiktų tarti keletą žodžių ir dėl chronologijos. Iš pradžių norėta ieškoti tik tekstuose iki XX a. 8 deš., nes tada jau buvo apimusi polemika dėl negrų pilietinių teisių judėjimo, o ir Vinco Rastenio žodžiais tariant „Santara“ vis labiau linko į kultūrinį – intelektinį veiksmą². Tačiau randant mažai turinio susijusio su getu, ieškota ir vėlesniuose „Metmenų“ numeriuose.

Dėstymas. Pirmąjį „negrų geto“ paminėjimą randame „Metmenų“ 8-ajame numeryje³. Tiesą sakant, čia randame citatą iš kito leidinio, tačiau matome šią frazę ne jos pirminiame kontekste, o to straipsnio rėmuose. Toje straipsnio dalyje, kalbama apie „nejautrumo korupciją“. Vytautas Kavolis kalba apie Nečajevo reikalavimą – būti nejautriu konkretaus žmogaus skausmui ir paaukoti jį, jei to reikalauja didesnės grupės interesai. Tačiau šioje citatoje nematome konkretaus

¹ http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/Referatas-stolarovo_2007.pdf. Žiūrėta 2018-11-28.

² *Santara-Šviesa*, ats. red. Valdas Adamkus, Vilnius: „Versus Aureus“, 2009. P. 107.

³ Vytautas Kavolis, Šiandieninė pažangumo reikšmė, *Metmenys* 8 (1964), 38.

žmogaus, matome tik negrus. Jie pateikiami ne kaip individualybės, bet kaip grupė, kurioje visi privalo kentėti vien dėl to, jog jie yra negrai. Nekalbama apie skirtumus tarp jų. Ir matome kitą grupę – Čikagos lietuvių namų savininkų organizaciją, kuri pasiryžusi surinkti pusę milijono parašų (500 000) – skaitinė išraiška sustiprina įspūdį. Galima suprasti jog minėtai organizacijai tikrai nepriklauso tiek lietuvių namų savininkų, vaidinasi, jie eis rinkti parašų į kitas grupes. Iš čia susidarome įspūdį, jog maža lietuvių grupė nėra getas – dėl savo tikslo ji pasiryžusi veikti išvien su kitomis tautinėmis/socialinėmis grupėmis. Tačiau savo veikimą jie nukreipę į geto formavimą. Ir greičiausiai tame jų kuriamame gete suskaičiuotume daugiau individų, nei jų kūrėjų tarpe. Tai dar primena atsineštą geto patirtį – į jį neužsidaroma, į jį uždaromi kiti. Ir būtent tokį elgesį Kavolis kritikuoja.

Kitas geto paminėjimas 1967 m. 13-ame numeryje, jau gausėnis. Randame getą Liūnės Sutemos eilėraštyje „Niekieno žemė“⁴. Šiuo atveju, kiek sudėtingiau atskleisti prasmes nešamas geto, nes jis tėra vienas žodis ilgame, per keletą puslapių išsiplėtusiame poezijos kūrinyje. Galima tik bandyti žvelgti į vieną strofą, kuriame getas prilyginamas pilėnams ir budistų vienuoliams ir visų jų laukia mirtis. Drįsčiau teigti, jog čia nekalbama apie egzilio lietuvių getą, lietuvius jame galėtų atstovauti pilėnai, o egzilą atstovauja pati autorė – tai ji atvyko į niekieno žemę – ne pilėnai, ne getas, ne vienuoliai, jie visi sudegė savosiose žemėse. Šiuo atveju getas jau veikia pats, nežinome ar jį kas formavo kaip anksčiau minėtame tekste, tačiau čia jau esame priešpastatomi kovojančiui getui. Getas jau veikia ir turi pasirinkimą, tačiau jo pasirinkimas veda tuo pačiu keliu, tik gale dveji vartai – vieni užmaršties, kiti išlikimo, o kelias vadinasi mirtis. Manysčiau, jog šis getas, yra atsineštas dar iš Lietuvos, nes ir eilėraštis pradedamas „Išaugau austinį atsiminimų rūbą-....“. Šiuo atveju kalbame apie getą, kaip apie praeities prisiminimą, ne dabarties tikrovę.

Kitas tekstas tame pačiame numeryje, kalbantis apie getą – „Šiaurės Amerikos pristatymas Lietuvos spaudoje“⁵. Jame tiesą sakant, pateikiama ne egzilinė geto vartoseną, o perpasakojama rašytojo Juozo Baltušio kelionės po Ameriką istorija. Būtent Baltušis kalba apie getus Čikagoje. Tačiau, greta Misiūnas priduria „...kas gal ir teisybė“, byloja, ir apie jam priimtina šios sąvokos vartojimą. Nepuolama jos užginčyti, ar paneigti. Tik klausimas apie kokius getus čia kalbama? Minimas Gold Coast rajonas – kaip turtingųjų, ir greta getai, suprask, neturtingųjų. Šiuo atveju matytume getą, kaip socialinę, nebe etninę grupę (nors straipsnyje netrūksta kalbos apie negrų pilietinių teisių judėjimą). Šitokia geto samprata implikuoja, kiek kitokią jo suvokimą, negu atsineštasis iš Lietuvos, nes pagal ją, getą apibrėžia, vėlgi kitos šalia esančios grupės, tačiau jis nėra uždaras. Jeigu prasimušei, gali laisvai palikti getą.

⁴ Liūnė Sutema, Niekieno žemė, *Metmenys 13* (1967), 26.

⁵ Romas J. Misiūnas, Šiaurės Amerikos pristatymas Lietuvos spaudoje, *Metmenys 13* (1967), 126.

Apie getą kalbama ir Kęsto Reikalas egzilo literatūros apžvalgoje⁶. Vėlgi šis paminėjimas kykla ne iš kokio tai dabarties izoliavimosi suvokimo, o iš paprastesnių motyvų. Tiesiog aptariamas Aloyzo Barono romanas „Trečioji moteris“, kurio veiksmas prasideda Vilniuje, nacių okupacijos metais. Tad ir geto samprata, šiuo atveju yra visiškai atsineštinė iš Lietuvos. Nepretenduojanti į naują turinį. Išskyrus vieną detalę – laimingą pabaigą. Iš geto išgelbėtas ne tik sūnus, bet ir jo tėvai, kurie vėliau visi, gyvi ir sveiki persikelia į Ameriką. Tačiau tai jau literatūros niuansai, kurie neimplikuoja jokių darytinų išvadų. Įdomiau šiuo atveju būtų paties žodžio „getto“ rašyba – su dviem t raidėmis. Ar tai nuoroda į kitą kalbą? Šiuo atveju tai palieka klausimu be atsakymo.

Dar vienas „Metmenų“ straipsnis kalbantis apie getus – A. Zubro⁷. Tai gana ilgas straipsnis, kalbantis apie išėiviją ir vieną jos organizacijų formą – Pasaulio Lietuvių Bendruomenę (toliau – PLB). Kaip šiuo atveju suskamba „getas“? „*Nesant greitų pakitimų vilties, išėivijoj lietuviui reikia ne laikiną pastogę statytis, ne izoliuotis į getus...*“ Pagaliau kalbama apie lietuvišką getą, tačiau kaip kalbama apie jį? Jis stovi greta „laikinos pastogės“, kas bylotų apie supratimą, matomai atsineštą ankstesnės patirties, jog getas ilgai negyvuoja, tačiau priešingai ankstesnei patirčiai, čia į getą veja ne išorinė jėga, bet patys bendruomenės nariai jį pasirenka. „Geto“, kaip neilgaamžio darinio suvokimą stiprina ir sakinio pradžia „Nesant greitų pakitimų vilties“, suprask, getas ne ta organizacinė forma, kuri duotų naudos ilgoje perspektyvoje. Kaip atsvara pateikiamas siūlymas „kuo giliau įleisti šaknis“, ir dalyvauti PLB veikloje, kuri nesikerta su daugelio demokratiinių valstybių politika. Užsidarymas į getą, yra puiki proga skleisti kraštutinėms idėjoms, tačiau autorius pabrėžia, kad nebūtinai visos kraštutinės dešiniosios jėgos vakaruose neša naudą okupuotai Lietuvai. Tik grįžimas į realybę gali padėti, o gete pilnos realybės niekada nebus galima išvysti.

Apie getus prabyla Vytautas A. Jonynas sekančiais metais⁸. Tačiau getai jau ne lietuvių, o cineastų, apartidų (man nežinomos grupės), kuriuose lankosi ir Jonas Mekas. Jonynas svarsto, ar negalėjo Meko šiuose getuose lydėti ir „baimė neišeiti iš sveiko proto“? Mekas įžengdamas į tuos getus, jau peržengė vieną ribą, kurią jam, kaip Pogrindinės kinematografijos Patriarchui (Jonyno apibūdinimas) atrodo nedera peržengti, nes jo, kaip pradininko pėdomis ir seks likusi grupė. Įdomiau, tai, kad jis kokios grupės jis yra patriarchas? Galbūt galime suprasti, kad pogrindinė kinematografija ir buvo tam sukurta, kad vedama baimės „neišeiti iš sveiko proto“ ir peržengtų daugelį įprastų ribų, kurios gali padėti atrasti naujas prasmes. Tad šiuo atveju getas matytinas, kaip galimas naujos, įkvepiančios patirties šaltinis.

⁶ Kęstas Reikalas, Apie šešiasdešimt šeštųjų literatūrą, *Metmenys 13* (1967), 153.

⁷ A. Zubras, Atramos beieškant, *Metmenys 13* (1967), p.169.

⁸ Vytautas A. Jonynas, Jono Meko pavieniai žodžiai, *Metmenys 16* (1968), 142.

Tame pačiame „Metmenų“ numeryje, jau apie lietuviškus getus, ilgame straipsnyje trumpai užsimena Kastytis Baublys⁹. „*Tur būt, dauguma vyresniosios kartos išėivių tebegyvena užsidariusi laiko ir kultūros prasme apibrėžtame gete.*“ Įdomu tai, kad anksčiau buvo kalbama apie lietuviškus getus, šiuo atveju leidžiama suprasti, kad ne visi lietuviai priklauso lietuviškam getui. Pasak autoriaus tai būdinga vyresniosios kartos atstovams (generacijų santykiai šio seminaro rėmuose jau buvo nagrinėti) ir tai galioja ne visai grupei, o tik daliai jos. Tai nesutinka su tuo geto apibrėžimu, kurį laikytume atsineštu iš Lietuvos, į kurį patenka *visi*, vienos ar kitos grupės atstovai. Matome, jog tai jau kitokia geto samprata, kuriai šiuo atveju svarbus ir laikas ir veiksmas. Žodis *tebegyvena* nurodo galimybę ateityje nebegyventi gete, keisti savo priklausomumą jam. Autorius įvardina getą, kaip laiko ir kultūros prasmėmis apibrėžtą darinį, tačiau šiuo atveju labiau tiktų, kitas terminas, panaudotas straipsnio pradžioje – sociologinis kultūros apibrėžimas. Nes būtent tam tikros nuostatos laiko atžvilgiu (jie sustingę ties 1940 m. birželio 15 d.) ir kultūros (organizacijos kraštutiniai etnocentrinės) ir apibrėžia grupės socialumo galimybes, kurios šiuo atveju yra labai ribotos. Jam priešpastatomas jaunimo socialumas gyvenamojo krašto atžvilgiu, kuris prisiminus A. Zubros straipsnį padeda sugrįžti į realybę. Todėl tenka sutikti, su autoriaus pabaigoje pateikiamomis išvadomis, kuriose teigiama - *Nors tai gali nuskambėti paradoksu, bet manau, kad tuose kraštuose, kuriuose lietuvių skaičius nedidelis, toks dvasinio nutolimo nuo Lietuvos pavojus žymiai mažesnis.* Drįsčiau pridurti, kad pavojus mažesnis ir išėivijos jaunimui, kurių socialinės galimybės leidžia išvengti getizacijos. O būtent gete ir būna sunkiausia pamatyti realybę, kuri pasikeitė per 20 metų.

Po gana ilgos pertraukos getas netikėtai išnyra poezijoje¹⁰. Jau pats ciklo pavadinimas žada gerą nuotaiką ir žaismą. Tas jaučiama ir gete – prieš šimtą metų. Dar toli holokaustas, neprasidėjęs dar ir pirmasis pasaulinis karas, o žydas berniukas turi tokią pat vaikystę kaip ir kiti – tempia ratukus pakrautus šlamšto, dūsauja apsiklojęs ir ateityje galimai padės galvą kare. Tas pats tinka daugeliui to meto vaikų. Getas čia, ne dabartis, ne žiaurumas ir ne praeitis tokia, apie kurią galėtum pagalvoti. Getas čia vaikystė, o vaikystė, tai praeitis, kuri visiems praeina, o tada atsiveria kiti horizontai – ar tai frontas Galicijoje, ar Naujasis pasaulis. Šiuo atveju getas neįpareigoja, likti jame, neįpareigoja dabarties. Galima teigti, tai naujas atspalvis, suteiktas žodžiui (kodėl ne spalva? Nes spalva praeitis čia lieka jau tik klausimas, kokia praeitis?). Manytina, jog ilgiau ties šiuo kūriniumi sustoti neverta.

⁹ Kastytis Baublys, Tarp dviejų kultūrų“, *Metmenys* 16 (1968), 180.

¹⁰ Josif Brodskij, Lietuviškas divertismentas, *Metmenys* 32 (1976), 4.

Getas kaip prozos motyvas pasirodo 1978 m¹¹. Trumpo rašinio ir pavadinimas yra „Getas“. *Geto griuvėsiai gyvena iš istorijos iškirštą valandą*. Galime teigti, jog tai neprimena iš Lietuvos atsineštos patirties, tai ir yra ta pati patirtis. Kuri kalba apie brutalumą, nes „iškiršti“ švelniai neįmanoma. Iškirsta valanda neatžels, kaip iškirsta laukymė, nes laikas, keliauja tik viena kryptimi. Todėl ir geto griuvėsiai primena tik tą iškirštą valandą – kulkos švilpimą ir sukniūbimą ant gatvės grindinio. Geto griuvėsiai neprimena to, ką matėme Josifo Brodskio eilėse, jie primena tą valandą, kada jie tapo griuvėsiais ir juos apleido gyvybė. Ir visai tai yra čia ir dabar - *Katakombų tyla. Mano mieste. Getas*. Tai yra tas santykis su getu, kuris liko Lietuvoje. Išėjimoje, nors ir buvo atsimenama, tačiau nebuvo gyvenama tarp geto griuvėsių.

Dar kartą prie geto sugrįžtama aptariant Icchoko Mero kūrybą¹². Kūryba ilga, jau vien platesnis jos aptarimas didžiausią dėmesį skiriant „Striptizui“ užima daugybę puslapių. Tad manytina, jog čia neverta išsiplėsti. Tenka pritarti straipsnio autorės mintims *O „Lygiosios trunks akimirka“ — tai testamentas XX a. žmogaus brutalumo, niekšybės, prieš kurią nesunaikinama žmogaus dvasia vis dėlto laimi, jeigu ne su granata, tai su laukų gėle, paslėpta užanty, išreiškiančią žmogišką solidarumą, bendrą laisvės siekimą*. Kas yra įdomiausia, jog testamentas byloja, kaip ir ankstesnėje pastraipoje buvusį getą. Tačiau laikas bėgo toliau, ir jau kitame autoriaus romane kalbama apie XX a. žmogų – jau po visų geto ir totalitarizmo patirčių. Ir ten jau nebėra svarbi tavo tautybė, svarbus tavo žmogiškumas, kurio vis mažta, kad ir tuose pačiuose vakaruose. Tad šaudamas iš labai toli norėčiau pasakyti, kad tokia grožinė kūryba, fiksuoja praeities getą, tokį, koks jis buvo, tačiau toliau sugestijuojama, kad kas buvo pražuvo, reikia gyventi ir neprarasti žmogiškumo ir toliau. *Meras optimistas — jis tiki, kad žmogaus dvasia, žmogiškumas vistiek laimi, turi laimėti. Striptize jis kelia klausimą (jo neatsakydamas): Negi mūsų laikų žmogus atsisakys laisvės rinktis? Slopinamas pikto totalitarizmo ir bedvasės technologijos, ar jis pajėgs išlaikyti visas savo spalvas, liks pilnu žmogum?* Skaitant šias eilutes norisi nukelti „lietuviškųjų getų“ klausimą į platesnį kontekstą – išlikimo laisvu žmogumi, apie ką ir kalbėjo vienas iš Santaros-Šviesos lyderių V. Kavolis.

Apie getą užsimenama ir dviejų didžiųjų XX a. intelektualų pokalbyje patalpintame 39 „Metmenų“ numeryje¹³. Getas, Tomo Venclovos atsakyme, išnyra kaip *fantastiška negyva erdvė*.¹⁴ Primena Jurašienės tekstą, taip? Man taip. Tai pozicija, lietuvių likusių už geležinės uždangos (bent laikinai, Tomo Venclovos atveju), likusių prie geto griuvėsių. Pirmoji mintis šaunanti į galvą, skaitant šią eilutę, kad taip, tai geto likučiai, vieta, kurioje buvo visko, bet visa tai ir liko praityje.

¹¹ Aušra Marija Jurašienė, Vilniaus fragmentai, *Metmenys* 35 (1978), 4.

¹² Alina Staknienė, Septynspalvės giesmės žmogui, *Metmenys* 35 (1978), 112.

¹³ Czesław Miłosz, Tomas Venclova, Vilnius, kaip dvasinio gyvenimo forma, *Metmenys* 39 (1979), 32, 49.

¹⁴

Tačiau toliau, tas pats Venclova pateikia ir kitą mintį - *Tavo teisybė: Vilnius nebėra tas pats be žydų rajono, kurį sunaikino iš dalies vokiečiai, iš dalies tarybų valdžia. Bet negausūs Vilniaus žydai liko reikšminga grupė.* Ir štai čia ateina suvokimas, kad iki pat šiol kalbėta apie getą, kaip apie mirties teritoriją. Žuvo absoliuti dauguma, tačiau ne visi. Ir būtent tai leidžia suvokti, kad kalbėjimas apie getą (nors ir negalimas sovietinėje santvarkoje) reiškė ne tik nesugrąžinamos praeities prisiminimą, bet ir dabartį. Tai buvimas kartu su tais žmonėmis, kurie nežuvo. Būtent apie santykius su jais ir kalba Venclova, mąstydamas, kaip toliau turės rutuliotis žmonių santykiai Vilniuje.

Išvados. Štai ir pasibaigė „Metmenų“ numeriai, ėję iki 9 deš. Nors ši data nežymi kažkokio lūžio istorijoje, tačiau reikia atsižvelgti ir į kitą faktorių, autorius tiesiog nespėjo, išanalizuoti vėlesnių žurnalo numerių. Gal būtų daugiau prasmės brėžiant ribą, ties persitvarkymo Lietuvoje metais, kai viešumon iškilo visas tuntas opių klausimų. Tačiau „Metmenyse“ šie klausimai paliesti ir anksčiau, tad neverta jausti didelio praradimo, nes didesnė duomenų apimtis nebūtinai reiškia ir gilesnę jų analizę. Jau ir šiuo atveju aiškiai pasigendame konteksto, kuris suteiktų galbūt visai kitokias prasmes žodžiui getas viename ar kitame rašinyje. Siekiant išvengti tokių nuostolių ir buvo bandyta žiūrėti tik į tekstą, kur ir kaip ten pavartotą žodį galime suvokti skaitydami jį šiandien.

Ką galima pasakyti apie žodžio getas vartoseną „Metmenyse“? Ogi tai, kad skaudi getų likimo patirtis Lietuvoje nebuvo užmiršta – ją ypač priminė grožinė literatūra. Daugelis getų buvo matomi ir aplink save, tačiau jie jau buvo kitokie – skirti pagal rasę, pajamas, kultūrą – neapėmė visų be išimties narių. Be to, jie nebebuvo tokie „sandarūs“ juose įkvėpimo ieškojo Mekas, juos sukurdavo (vadinasi ir panaikinti galėjo) patys jų nariai. Kalbant apie lietuviškuosius getus, liberaliai mąstantis jaunimas, juos kritikavo ir kas svarbiausia, neprisidėjo prie jų kūrimo.